

ՎԱՐԴԱՆ ՍԱԽԿԱԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՃԱՆԱՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Հոդվածում հանգամանորեն քննարկվում են իրավունքի գիտական ճանաչողության հետ կապված խնդիրները: Հեղինակը վերլուծության է ենթարկում նաև իրավահասակացության հարցերը տեսական գրականության մեջ և տալիս է իրավահասակացման բնորոշումը՝ որպես 1) իրավունքի ճանաչում, 2) իրավունքի ընկալում, 3) իրավունքի գնահատում և արժևորում:

Հիմնարարներ - իրավունքի իրավահասակացություն, գիտական ճանաչողություն, իրավունքի ընկալում, իրավունքի էություն, իրավունքի բովանդակություն:

Առանց չափազանցելու կարելի է արձանագրել, որ իրավահասակացման հիմնահարցը կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում իրավաբանական գիտության մեջ: Սակայն, որքան էլ դա պարադոքսալ թվա, «իրավահասակացում» բուն ֆենոմենը, մեր կարծիքով, հետազոտված է շատ մակերեսորեն: Անբավարար չափով են մշակված իրավահասակացման հարցերը գրականության մեջ. չկա միանշանակ պատասխան. «ի՞նչ է նշանակում հասկանալ իրավունքը»¹:

Դրա հետ մեկտեղ առանձին փորձեր են կատարվում՝ դիտարկելու այս հիմնախնդիրը, ինչի հետևանքով առաջ են գալիս տարբեր մոտեցումներ իրավահասակացման՝ որպես յուրահատուկ ֆենոմենի հետազոտման վերաբերյալ:

Այսպես, օրինակ, իրավահասակացումը բնորոշվում է որպես «փիլիսոփա- իրավական կատեգորիա, որը վերաբերում է դոկտրինալ իրավագիտակցության բնագավառին և ընդգրկում է իրավունքի և իրավական երևույթների ծագման, զարգացման և գործողության օրինաչափությունները: Իրավահասակացումը ներկայացված է կոնկրետ իրավական գաղափարների, հայացքների համակարգերի, տեսական կառուցվածքների տեսքով, որոնք պարունակում են ինչպես ծագումնաբանական, այնպես էլ գոյաբանական բնույթի որոշակի օրինաչափություններ»²:

Ըստ ամենայնի, առաջադրված այս բնորոշումը չի կարելի բավականաչափ հաջող համարել, քանի որ դրանում ակնհայտորեն բացահայտված չեն բուն ֆենոմենի էական հատկանիշները: Հեղինակն ըստ էության միայն արձանագրում է, որ իրավահասակացումը վերաբերում է իրավագիտակցության որոշակի ոլորտին, և թվարկում է միայն նրա էմպիրիկորեն ընկալված արտաքին

դրսևորումները, այսինքն՝ նշում է, թե որ տեսքով է այն «ներկայացված»:

Մեր կարծիքով, այս հիմնահարցի վերաբերյալ ուշադրության են արժանի Վ. Ի. Լեուշինի և Վ. Գ. Պերևալովի տեսակետները: Նրանց մոտեցումը առավել հետաքրքիր է այն պատճառով, որ նրանում ընդհանրացված տեսքով արտացոլվում են հետազոտվող հարցերի վերաբերյալ լայնորեն տարածված հայացքները, հետևաբար, դրա վերլուծությունը հնարավորություն կտա ավելի խոր ուսումնասիրել իրավահասակացման առանցքային հարցերը:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ հեղինակները շատ համակողմանի ու մանրամասն են դիտարկում «իրավահասակացում» ֆենոմենը, ինչը սովորաբար բնորոշ չէ ուսումնական գրականության համար, որտեղ «իրավահասակացում» տերմինը լայնորեն օգտագործվում է առանց նրա բովանդակության պարզաբանման: Անհրաժեշտ է շեշտել նաև, որ, մեր կարծիքով, Վ. Ի. Լեուշինը և Վ. Գ. Պերևալովը իրավահասակացման հիմնախնդիրները բացահայտում են ճիշտ ընտրված գիտական ուղղությամբ՝ հենվելով և հղումներ անելով գիտական այնպիսի կատեգորիաների, ինչպիսիք են «ճանաչումը», «ընկալումը», «գնահատումը», «սուբյեկտը», «բովանդակությունը» և այլն: Դրա հետ մեկտեղ, մեր կարծիքով, նրանց կողմից առաջարկվող մոտեցումը տվյալ հիմնահարցի վերաբերյալ կարիք ունի հետագա զարգացման և էական որոշ ճշգրտումների:

Այսպես, հեղինակները առաջարկում են հետևյալ սահմանումը. «Իրավահասակացումը գիտական կատեգորիա է, որն արտացոլում է մարդու նպատակաուղղված մտածողական գործունեության գործընթացն ու արդյունքը և ներառում է իրավունքի ճանաչումը, նրա ընկալումը (գնահատումը)

և վերաբերմունքը նրա հանդեպ՝ որպես միասնական սոցիալական երևույթի»³: Այսպիսով, առանձնացվում են չորս հատկանիշներ, որոնք, հեղինակների կարծիքով թույլ են տալիս ձևակերպել իրավահասկացման բնորոշումը. 1) իրավունքի ճանաչում, 2) իրավունքի ընկալում, 3) իրավունքի գնահատում, 4) իրավունքի՝ որպես «միասնական սոցիալական երևույթի» հանդեպ վերաբերմունք:

Տրամաբանական է ենթադրել, որ Վ. Ի. Լեուշինը և Վ. Դ. Պերևալովը դիտարկում են իրավահասկացման այս տարրերը ոչ թե որպես պարզ ամբողջականություն, այլ որպես յուրահատուկ համակարգ: Հակառակ դեպքում առաջարկվող սահմանումը չէր համապատասխանի բնորոշումների կառուցման տարրական այնպիսի սկզբունքին, ինչպիսին է համակարգայնությունը, որը ենթադրում է, որ «հասկացության էական տարրերակիչ գծերը կամ առարկայի էական հատկանիշները պետք է շարադրվեն որոշակի չափով համակարգված, այլ ոչ անկանոն»⁴: Ինչպես բխում է բերված սահմանումից, այն հաստատուն կապը, որը թույլ է տալիս խոսել նրա որոշակի համակարգվածության մասին, հանդիսանում է թվարկված տարրերի ներմուծվածությունը «մարդու նպատակաուղղված մտածողության գործընթացի և արդյունքի» մեջ:

Սակայն, պետք է համաձայնենք, որ առաջարկված համակարգը ոչ ամբողջովին է համապատասխանում ձևական տրամաբանության օրենքներին, քանի որ ներառում է տարրեր, որոնք առանձնացվում են միանգամայն տարբեր հիմքերով. դրանք նույն կարգի չեն և դասավորված են կամայական հերթականությամբ: Այս կապակցությամբ առաջին հերթին պետք է ուշադրություն դարձնենք իրավահասկացման առաջարկվող այնպիսի հատկանիշի վրա, ինչպիսին է **իրավունքի ճանաչումը**:

Ճանաչման տակ իմացաբանության մեջ հասկացվում է գիտելիքներ ձևավորող ստեղծագործական գործունեություն⁵, մեր դեպքում՝ գիտելիք իրավունքի մասին: Ճանաչողական գործունեությունն իր մեջ ներառում է այնպիսի տարրեր (ճանաչման փուլեր), ինչպիսիք են զգացողությունը, ընկալումը, պատկերացումը և հասկացությունը: Այսպիսով, որպես էական հատկանիշ առաջարկվող ճանաչումը իրենով կլանում է մեկ այլ էական հատկանիշ՝ իրավունքի ընկալումը, քանի որ ճանաչումը հնարավոր է միայն ընկալման միջոցով: Այստեղից եզրահանգում. տվյալ բնորոշման վերաբերյալ իրավունքի ընկալումը իրականում հանդիսանում է երկ-

րորդական հատկանիշ, և, հետևաբար, առանց դրա վերը բերված սահմանումը չի կորցնում իր նշանակությունը:

Իրավահասկացման առանձնահատկությունը չի արտահայտում նաև առաջարկվող «վերաբերմունքը իրավունքի՝ որպես ամբողջական սոցիալական երևույթի հանդեպ» հատկանիշը: Նախ և առաջ հարկ է նշել «վերաբերմունք» տերմինի անորոշությունը: Այն մեկնվում է չափազանց լայնորեն և, հետևաբար, իրավահասկացման հիմնախնդրի վերաբերյալ պահանջում է հատուկ կոնկրետացում: Երկրորդ, իրավունքի ընկալումն ու գնահատումը իրենցից ներկայացնում են հենց տվյալ ֆենոմենի հանդեպ յուրատեսակ սուբյեկտիվ վերաբերմունք: Ընկալումը զգայարանների վրա անմիջականորեն ներգործող իրավական երևույթների ու գործընթացների արտաքին կառուցվածքային բնութագրերի զգայական պատկերն է⁷: Գնահատումը մտածողական ակտ է, որը հանդիսանում է առարկայի հանդեպ գնահատային վերաբերմունքի արդյունք՝ կախված այդ առարկայի հատկություններից: «Գնահատման ակտի արդյունքում առարկան կարող է ճանաչվել արժեք կամ ոչ արժեք»⁸: Գնահատման օգնությամբ մենք մեր սուբյեկտիվ վերաբերմունքն ենք արտահայտում համապատասխան ֆենոմենի հանդեպ, որոշակիորեն բնութագրում ենք այն՝ դիտարկելով այն մեր պահանջմունքների, շահերի, նպատակների և այլնի առումով: Հարկ է նշել նաև, որ առանձին պահերի գնահատումը կարող է դիտարկվել որպես ճանաչողական գործունեության տարր, որը որոշ չափով բնորոշում է ամբողջապես ֆենոմենի մասին ձևավորվող պատկերացման առանձնահատկությունները:

Այսպիսով, իրավահասկացման վերլուծվող բնորոշման գործնականորեն բոլոր հատկանիշները տարրալուծվում են «ճանաչում» հասկացությամբ: Բացառություն է կազմում, թերևս, միայն «իրավունքի՝ որպես միասնական սոցիալական երևույթի հանդեպ վերաբերմունքը և դրա բուն գնահատականը որպես ամբողջական երևույթի (այլ ոչ առանձին պահերի, ինչպես սաված է վերը): «ճանաչում» կատեգորիայի միջոցով իրավահասկացման բնորոշում է առաջարկում նաև «Մ. Ի. Բայտինը, որը մասնավորապես արձանագրում է, որ իրավահասկացումը ոչ այլ ինչ է, քան «իրավունքի գիտական ճանաչում և նրա բացատրում» որպես հասարակական հոգևոր կյանքի յուրահատուկ, հարաբերականորեն ինքնուրույն, ամբողջական, համակարգային երևույթի»⁹:

Սակայն մյուս կատեգորիաների վերաբերյալ «ճանաչում» կատեգորիայի ավելի լայն բովանդակությունը դեռ չի նշանակում, որ ճանաչումը իրավահասկացման առանձնահատկությունը բացահայտող էական միակ կամ համարյա միակ հատկանիշն է: Շատ հաճախ իրավահասկացման տակնկալի են ունենում իրավունքի ճանաչման կառուցվածքի առանձին տարրերը, իրավունքի և իրավական առանձին երևույթների ընկալումը, պատկերացումը իրավունքի մասին և իրավունքի հասկացությունը: ճանաչողական գործունեության հենց այս առանձին տարրերը (փուլերը) հաճախ են ենթադրվում «իրավահասկացում» կատեգորիան օգտագործելիս¹⁰:

Եվ այս իմաստով առավել ճշգրիտ և հասկացությունների ձևակերպման տրամաբանությանը համապատասխանող ենք համարում այն մոտեցումը, համաձայն որի՝ իրավահասկացումը դիտարկվում է որպես մարդու մտածողական գործունեության գործընթացն ու արդյունքը արտահայտող գիտական կատեգորիա, որը ներառում է իրավունքի ճանաչումը և նրա գնահատումը որպես ամբողջական երևույթի»¹¹:

Տվյալ մոտեցման հիման վրա իրավահասկացումը առաջարկում ենք դիտարկել երկու առումով:

Առաջին. որպես իրավունքի գիտական ճանաչման, դրա էության, հիմնավորման, առաջատար սկզբունքների և հատկանիշների յուրատեսակ սոցիալական գործընթաց:

Երկրորդ. որպես հասարակական գործունեության, գիտական ակտիվության անհրաժեշտ արդյունք հանդիսացած գիտական կատեգորիա, որն իր տեղն է գրավել իրավագիտության մեջ¹²:

Այսպիսով, իրավահասկացումը լայն իմաստով կարող է դիտարկվել որպես ինտելեկտուալ գործունեություն՝ ուղղված իրավունքի ճանաչմանը, ճանաչողական-իրավական գործունեության առանձին տարրեր (իրավական երևույթների ընկալում, պատկերացում իրավական երևույթների և ընդհանրապես իրավունքի մասին, իրավունքի հասկացություն), ինչպես նաև ճանաչողական-իրավական գործունեության ընթացքում ձեռք բերված մեկնվող իրավական գիտելիքների ամբողջականություն (կամ համակարգ):

¹ Տե՛ս Шлекин С.И. Проблема права. Философско-методологический аспект. М., 2013. С. 8-9.

² Տե՛ս Попов В. И. Правопонимание в советской юридической науке. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. М., 2001. С. 8.

³ Տե՛ս Леушин В. Я, Первалов В. Д. Понятие, сущность и социальная ценность права // Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. М., 1998. С. 217.

⁴ Տե՛ս Фогараши Б. Логика. М., 1959. С. 205.

⁵ Տե՛ս Айдинян Р. М. Система понятий и принципов гносеологии. Л., 1991. С. 88.

⁶ Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 58:

⁷ Տե՛ս Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. М., 1980. С. 58.

⁸ Տե՛ս Тугаринов В. П. Избранные философские труды. Л., 1988. С. 263-264.

⁹ Տե՛ս Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов, 2001. С. 17.

